

Від етнонімів русини та руснаки до самоназви українці

проф. Павло Чучка

Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті ... (фрагмент)

Вагомим аргументом при визначенні національномовної приналежності людей, як відомо, є їх самоназва. Невипадково за самоназву як за свій прапор, останнім часом постійно хапаються політичні русини, які на базі етноніма русин намагаються довести свою відрубність від решти українців, створювати міфи про те, начебто вони є найдавнішим слов'янським народом у Європі, народом з особливою мовою та ментальністю. **Насправді ж етноніми русин принесено на Закарпаття відносно недавно з Галичини та Буковини.**

Уже сто років тому, як російський історик О. Петров писав, що до 1919 року простолюдини Закарпаття русинами себе не називали, що на Закарпатті є лише руснаки і русняки, а русини це вчорашні галичани [Петров, 15, 98]. Приблизно такого ж погляду на етнонім русин дотримувалися також Г. Геровський, І. Свенціцький, О. Коломиєць, Ян Доруля та деякі інші вчені.

Протягом шістдесятих років ми особисто обстежили всі села Закарпаття і на підставі показань старожилів склали спеціальну мапу, присвячену тодішньому вживанню етнонімів русин і руснак [Чучка, 1999, 27]. Наше опитування показало, що на ту пору русинами називали себе тільки корінні жителі Рахівського, меншою мірою – Тячівського районів, а також населення північних сіл Міжгірського, Половецького і Великоберезнянського районів, тобто власне гуцули і власне бойки, які, як відомо, протягом XVII-XVIII століть переселилися на Закарпаття з сусідньої Галичини.

Закарпатські ж долиняни, починаючи від межиріччя Тересва – Теремля на сході області і кінчаючи басейном річки Уж на її заході, у повсякденному вжитку донедавна називали себе тільки давнім живомовним етнонімом руснаки, яким дотепер називають нас, як і всіх східних слов'ян, колишні наші південні сусіди болгари. Руснаками і русняками дотепер називали себе русини-українці Словаччини та Польщі, Югославії та Румунії. Руснаком вважав себе місцевий філолог XVIII ст. Арсеній Коцак, який 1768 р. написав і видав граматику "для мізерних руснаків" та ряд інших культурних діячів XIX-XX століть, наприклад, лінгвіст Г. Стрипський. До речі, автор цих рядків генетично так само не русин, а руснак. **Отже, до кінця Першої світової війни русинами на Закарпатті називали себе лише гуцули та бойки.**

Інтелігенція ж низинних районів Закарпаття до назви русин почала зголошуватися тільки у ХХ столітті під впливом галицьких видань. Масовому поширенню етноніма русин закарпатці зобов'язані чехословацькому режимові міжвоєнних років. З утворенням Чехословацької республіки та входженням Закарпаття до її складу празький уряд, керуючись політичними мотивами, фактично нав'язав закарпатцям етнонім русин та незграбний прикметник русинський як офіційні назви (га-личани на той час уже масово називали себе українцями), аби демонструвати світові, що закарпатці – це не той народ, який живе на північних схилах Карпат, над Дністром, Дніпром і далі. Для придбаних земель Прага вже 1919 року придумала й нову назву (Podkarpatská Rus), скомпонувала для них герб, до якого, крім українських традиційних синьо-жовтих кольорів, внесла і російський триколор, затвердила гімн на текст вірша

невстановленого автора "Подкарпатські русини, оставте глибокій сон", музику до якого написав місцевий русофіл проугорської та пропольської політичної орієнтації Степан Фенцик. Угорщині, яка до 30-их років закарпатців називала традиційним для неї етнонімом *ogosz*, видно, заїмпонувала чехословацька зміна назви, оскільки вона відривала закарпатців від їх одноплемінників галичан. Недаремно угорці наприкінці тридцятих років відходять від традиційної назви *ogosz* (Закарпатці не звинувачують галичан за те, що ті 300 років тому занесли на південні схили Карпат етнонім русин, не до-рікають ані тим письменникам, які внесли цю назву в місцеву літературу. Адже назва русин (хай навіть із кількасотлітнім запізненням) таки виконала свою інтегруючу функцію: вона хоч термінологічно об'єднала населення Закарпаття з населенням решти північносхідних провінцій колишньої Австро-Угорщини. Але українці оборники засуджують національну політику міжвоєнної Чехословацької республіки і політику фашистської Угорщини за те, що ті забороняли називати закарпатців українцями на їх же власній українській землі.

Отже, О. Духнович мав підстави називати себе русином (він справді народився в істинно руській родині в ареалі етноніма русин у північно-східному куточку Східної Словаччини), мав право проголошувати, що він справді русин, а не маляр, коли вже школа змадяризувала хлопця, а ще більшою мірою, коли він пересвідчився, що русинами продовжують називати себе його одноплемінники з-поза Бескидів, авторитетні друзі з числа греко-католицьких священиків у Львові, Перемишлі та в інших західноукраїнських культурних осередках. О. Духнович добре знав і про руснаків. За його словами, "Угро-или Карпа-тороссы сами себя именуют Русинами, Русаками и Руснаками" [Сенько, 37], а поняття "українці" він передавав термінами ма-лоросы, червоноросы та малорусины. Отже, "русини" і "малорусини" у О.Духновича – тотожні поняття" [Сенько, 64-65].

Такі ж підстави для цього мав також О. Павлович із Свидника, а особливо А.Крालицький із Чабин, для якого етноніми русин і українець були синонімами. Ще більше підстав для цього було у А.Волошина та В.Гренджі-Донського, які виростили на бойківській Міжгірщині і першими з поміж закарпатців на очах у широкої громадськості послідовно еволюціонували від локальної руської до загальноукраїнської національної свідомості.

Процес переходу закарпатців від етнонімів русини та руснаки до самоназви українці чи не найяскравіше демонструє біографія А. Волошина. До тридцятих років А.Волошин усіх українців називав русинами, навіть Т.Шевченка (Див. вище). Однак уже 1904 року він публічно виступив за право закарпатців називати себе українцями. Так, відповідаючи мукачівському читачеві цієї газети "Наука" на закид, за яким галичани вигадали для себе назву українці, А. Волошин, як редактор у наступному номері газети (17) вміщує гідну відповідь під не-двозначним псевдонімом Угрорусин. Із відповіді читач довіду-ється, що назва українець не є новою [Чучка, 1995, 28].

Природну належність закарпатського русина до українського народу та прагнення утвердити ці переконання у своїх краях А.Волошин обґрунтовує у "Практичній граматиці руського язика" 1926 року, де він висловлюється ще більш одно-значно: "Ся граматика подає правила нашого руського (мало-руського) літературного язика". І там же роз'яснює: "Мы говоримо по руськи. Наш народ жиє не лише на Подкарпатській Руси, но и за Карпатами: в Галичині і на Україні.

Зато наш на-род иншак зовеся українським. Наш народ числить сорок мільонів душ" [Волошин, 1926, 4].

1932 року очолювана А. Волошином "Учительська громада Підкарпатської Русі" у своєму Статуті записала спеціальний пункт, за яким "На Закарпатті урядова мова є українська". Звісно, що Міністерство внутрішніх справ Чехословаччини не затвердило цей Статут, а саму вимогу вчителів краю кваліфікувало як протизаконну [Чучка, 1995, 30], бо то були часи, коли чехословацька влада забороняла вживати етноніми українці, український стосовно закарпатців [Шевельов, 249].

17 листопада 1938 року Перша Центральна Українська Народна Рада в телеграмі до Центральної влади ЧСР проголосила: "... наш народ є народом українським, а не русским, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності", і тут же поставила вимогу, щоб у новій конституції вживати офіційну назву Карпатська Україна [Стерчо, 234]. Однак право називати свій край Карпатською Україною закарпатці одержали тільки 30 грудня 1938 року Розпорядженням Правительства Підкарпатської Русі, яке власноручно відредагував і підписав сам А. Волошин. Розпорядження гласить: "До дефінітивного становлення назви Підкарпатської Русі, по думці §2, уживати також назви Карпатська Україна" [ДАЗО. Фонд 3, оп. 4, од зб. 3].

І таку назву було узаконено офіційно: перший раз назву Україна схвалив Сойм Карпатської України 15 березня 1939 року в м. Хусті [Росоха, 80], а другий раз – Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 року в Мукачеві [Возз'єднання, 70-73], волю якого було скріплено в Москві Договором між Радянським Союзом та Чехословацькою республікою 29 червня 1945 року [Возз'єднання, 200-203]. І переважна більшість корінних закарпатців, яких за чехословацького режиму та за угорської окупації офіційно називали русинами, без якогось тиску і спротиву перейшли на самоназву українці. Правда, намагання не називати закарпатців українцями, а називати їх якимось по іншому (наприклад, рускими, карпаторосами, русинами...) деякі політичні сили здійснювали ще й після 1944 року (див. Возз'єднання, 46, 48 та ін.), а окремі групки внутрішніх і зовнішніх політиканів назву русин не полишили і понині.